

ORROITZAPEN PURRUXKEN PURRUXKAK

Donostia, 1990-I-26

X. Diharce "Iratzeder"

Lehen hiru oroitzapenak:
hirurogoi urte baino
xaharragokoak.

Azken biak:
gaurko egunetakoak.

I

TTARTTEA

Gure etxe gibelaren eta auzoko etheen artean bazen ttartte bat.

Ttartte hori elizaraino zoan eta hor bizi ziren: *Xikintxu*, *Anddes*, *Mariana* eta *Katixa*.

Xikintxu beti kisuz orratua, lanerat ari lanetik heldu, ikusten nuen beti miseria bezein mehe eta ilunbetako itzalak bezein ixil, bezein ilun (1).

Anddes, dena daldara eta otoitz-marmarika, eliza-gizona zen; ez haatik apez, ez fraide ez sakristau. Bere aspaldiko gazte-urtetan Belokeko beneditanoetarat abiatu zen; bainan *Anddes* ez zen bertzeen artean, muga-neurrien barnean bizi daitezken hoitarik. Otoitzeko gizona zen, bainan eliza-murru ziloetan dauden eliza-xoriak bezalatsu (2).

Ehortzetako kurutzea zeramala, egun batez xaharraren xaharraz erori zen, hil-herrietarako patarrean. "Zer grazia, erran zion nere aitak, kurutze pean hortxet hil bazine!"

— "Oi bai, hori bai!"

(1) *Xikintxu*. Haren egiazko izena: Alberto Alba.

(2) *Anddes*. Deitura Etchart zuen. Erroma-n eta Jerusaleme-n ibilia zen beilari. Laro-goitahamar urtetan hil da, 1957ko urtarrilaren 18an.

Lehen aldikotz “mikroa” ezarri zelarik elizan. Han zagon, xoko batean Anddes, bere usaiako otoitz daldaran eta kadiren arteko otoitz harat-hunatetan.

Jaun Bikarioak mikrotik egin zion: “Anddes! Anddes!”. Harritua, tutulatua, erdi zoratua, belauniko erori zen.

Xikintxu-k eta Anddes-ek auzoan zituzten *Mariana* eta *Katixa*. Hauk mutxurdinak edo hobeki andere-serorak, elizaren zerbitzariak ziren. Heiek zituzten eliz-oihalak garbitzen eta lisatzen. Azkarra zen *Mariana* eta manatzailea. *Katixa* bere botoin bitxia kokotsa-pean, beti bai-baika bizi izana zen, eta hola zoan beti, manatzailearen azpiko (3).

– Ttartte hortan barna iragaiten ginen gu, haur-haurretik, elizartekoan eta eskolartekoan.

Gure amak ere, karrika handiko begi luze ta mihi luzeagoetarik urrun, ixil-ixila ttartte hortatik zoan goiz guziz mezarat.

Geroztik, hiria edertu nahiz, eliz-ingurua zabaldu nahiz, ttartte-sahetsetik etxe zaharrak aurtiki dituzte (4).

Bertzenaz, gogotik iraganen nintzen gaur ere ttartte hortarik beilari, pentsatuz amari eta haren bihotzmin urratseri.

...IV

MARRANTTA

Ttiki-ttikitik zenbat aldiz ez dut, etxeko leihotik, ikusi eta miretsi, bere asto-karrosarekin, karrikan iraganki, *Marrantta* (5).

Bere zintzur-boz erlastuarekin bazoan marmarika, bideko zikin bate-tik bertzerat eta zaldi-ongarri batetik bertzerat, bere pala handia eta erkatz gotorra eskutan.

Iduri zuen mundu guziko gauzen eta jenden okaztagarri zabilela, bere asto xahararentzat baizik ez zaukala ele goxo ta behako ezti.

Gaizo *Marrantta*, zikinkeraren etsai amorratua, zuri esker zuten Donibane-ko karrikek beren garbi hura, beren nehun ez bezalako pollit hura.

(3) *Mariana* eta *Katixa*. Biek Garat zuten deitura.

(4) *Ttartte* hori, zabaldua dute 1938-an, Xikintxu, Anddes, Mariana eta Katixa zauden etxeak aurtikiz.

(5) *Marrantta*. Haren izena: Mendeguia.

– Bertze gizon aipagarri bat ere bazuen, aspaldiko urte hetan, Donibanek: *Fortin* kridatzaile eta berri-emailea. Zorroa bezein gaitza zuen mintzoa; eta bere alimaleko hatsaz urrunerat adiarazten zuen urrezko turruta baten soinua (6).

Soinu hori entzun orduko, ixiltzen zen jendea, edo eliza aintzinean edo plaza-erdian edo merkatu-zokoetan.

Azken berriak edo Jaun Meraren azken manuak adiarazirik, bazoan *Fortin* armada-aintzindari batek bezalako urrats-pisu eta patxadarekin.

Denbora hartan baginuen ere elizan xantre bat. Ezagutu eta aditu dutan lehen xantrea: *Larramendi*, organo-joilearen ondoan zagona xutik (7).

Eguberri-gau batez, haatik, ez ziteken xantrerik... Eletrika gelditurik, organoa ere ixildu zen... Apezak urrungo aldarean, bere "oremus"-a bururatzearekin, nola emanen zioten eliza beteko jendeek, xuxen eta elgarrekin, "amen"?

Ansorena-k, organoaren burrunba bezein azkarreko eta luzeko "amen" bat egin zuen, guzieren sustazaile (8).

Erretorak, orduan, aldaretik kexu-kexua: "Ez gare hemen boz-indarka aitzeko, bainan bai otoitz egiteko".

Zer den, haatik! Halako borondate ona, borondate azkarra erakutsi eta... eliza-gizonen halako erasia bildu...

...VI

FRAIDETU-AINTZIN BELOKE-N IKUSIAK

Sei urte nituen Belokerat igan naizen lehen aldian; gelditu zaitan orroitzapen bakarra: arragak edo gereziak jan ginituela.

Bigarren aldia, hamahiru urtetan. Nere anaiekin etorri nintzen, aita *Lerchundi*-ren anaia lehen Meza eman zuen eguneko. Aita Abade *Gracy* azkaindarrak agurtu gintuen; xahartua zen ordukotz eta zenbeit ilabeteren buruan zendu beharra. Soinean, bihotzari hurbil, guzieren trufagarri naukan euskal-ikurriñari behatuz, "zorionak" eman zauzkitan.

(6) *Fortin*. Izen-goitiaren pekoa: Auguste Gelos.

(7) *Larramendi*. Donibaneko jaun Mera beharraren aita.

(8) *Ansorena*. León Ansorena, etxe tindatzailea.

Hirugarren aldian, hogoi-ta hamaseian, haitz-ondoan arteko pilota-plazaraino joan nintzen osaba-fraidearekin; eta han nor ikusi nuen? *Ariztimuño* apeza, *Aitzol*.

Ikusia nuen jadanik, duela bizpahiru urte, gipuzkoar txistulari ta dantzarekin Donibaneko karrikan iragaiten. Ez dut ahantzi, antzerkitokian, deneri egin zuen bihotz-zabaleko agurra: “Lapurdiko, Benabarreko ta Ziberoko euskal-anaieri, bihotz-bihotzetik agur!”.

Entzuna nuen ere, hogoi-ta hamabortzean, Atarratzeko Euskalzaleen Biltzarrean, *Pepe Eizaguirre* eta hego-aldeko bertze batzuekin.

Eta horra Beloken berean ikusten nuela; zer ari ote? pilota-plazaren erdian, galtza beltz eta atorra xuriekin, pirripitaz nola ibil ikasten iduri. Alta! bazukeen orduan *Aitzol*-ek pirripitan ibiltzeaz bertze kezkarik...

Huna zer dautan *Lafitte* jaun apezak kondatua, hirurogoi-ta hemerez-ziko Aboztuaren 28an: “Beloke-tik, egun batez, etorri zen *Ariztimuño* nerekin mintzatzerat. Erran zautan: “Horra, Espainiarat noa. Ez ditut gazte hoik guziak hola utzi nahi; uste dut harat itzultzea dela nere eginbidea... Harat noa”.

“Erran nion, orduan: “Zuk ikus! Agian zerbeit onik egin ahalko duzula! Badakizu zer duzun irriskatzen”. Hori bezakien”. Banoa, gau huntan, ‘Galerna’ untzian... Otoitz eginen duzu neretzat?”. “Bai otoitz eginen dut zuretzat. Ez da, egia erran, lehen aldia izanen...”. “Ederki, bainan egiten duzu zinez otoitz?” - “Bai otoitz egiten dut”. “Eta zer diozu Jainkoari galdegiten?” - “Hau diot beti: egin bedi zure nahia”. “Hau gizona! Ez duzu, beraz deusik galdatzen!”. Eta irriz hasi zen.

“Nik orduan berriz: Eta zuk zer diozu, otoitz egitean?”. *Ariztimuño*-k neri: “Nik Santa Teresa-k bezala dut otoitz egiten”. “Zer egiten zuen ba Santa Teresa-k?”. “Hau erraiten zuen: Bai, Jauna, zure nahia egin bedi; bainan zurea nerea izan dadila”. Berriz ere irriz.

“Ederki, egin zion *Lafitte*-k aintzinat, antola zaite zure gisan; bainan... iduri zait ez litakela hain gaizki, haren nahia egina balitz...”. “Gauden hortan: zure otoitza nahikoa zait; aski duzu hola egitea”.

“Horiek hola, elgarri “ikus arte” erran dogu; eta joan da...”.

VII

TOMAS GARBIZU

— Ez zen eta ez zitaken izan bi “*Tomas Garbizu*”-rik.

Hogoi-ta hamasei edo zazpian Donibanerat etorri baitzen ihesi, zenbat ibil-aldi egin dut lau urtez harekin, itsas-bazterrean!

Euskal-kantuez mintzo ginen; eta, nitan den Iratzeder-goia, harek du egunetik egunerat moldatua.

“Begira nago begira, hor goiko bide berrira:
Noiz etorriko ote dan, maitea nere herrira”.

Bihotza zabalegi zuen *Garbizu*-k, zoakion lurreko-maiterik nehoiz nehun aurkitzeko.

Euskaldungoari emana zen, euskal-kantu ta euskal-soinuek egun guzie-tako gertakariez gorago eramana.

– Berrogoi-ta batean, udazkeneko haiz-egoaren hegaletan, joan naiz Beloken fraidetzerat; hura Donostiarat itzuli da. Ez dugu halere, geroztik, elgar ahantzi.

“Liturgia” berriaren egunak argitu direnean, dei egin diot; eta, nik hitzak, harek doinuak, eliz-kantu berri asko asmatu dugu.

Gipuzko-Bizkaian baino lasterrago hasi baiginen hemen Baionako eta Erromakoen baimenarekin, aita Lerchundik zuen (erran gabe doa) lehen euskal-meza egin. Bigarrena, haatik, *Garbizuk*: “Herriko Meza”; eta, bertzalde, zenbat kantu ala salmo berri, hiru bozetan!

Diskotan argitaratu ta zabaldu ditugun lehen sei salmoak: *Garbizu*-renak. Nola ez aipa ere, argitu gabeak egon diren: “Nerea da zerua”, “Xori-ak sistu”, larogoi-ta hameka orrialde dauzkan “Babiloneko” salmoa?

– Geroztik, *Urteagarekin* dugu gehienik lan egin; hemen baiginuen maiz, Donibanetik etorria. Nahitez, ahantzixea sentitu duke *Garbizu*-k bere burua.

Euskaltzaindiko bilkura batetik ateratzean, buruz buru egin nuen karrikan harekin. Hitzik gabe, aintzinat jo zuen; eta, brist itzulirik, erran zautan: “Euskaldun prantsesak: gizon atsegiñak, bainan... hotzak”.

Etorri zitzaitan halere, behin edo berteze, Belokerat; eta aldi batez... bazkaltzerakoan, zer ikusten du, nor ikusten? *Urteaga*; hura ere hor.

Garbizuk orduan su ta ximixt: ez zela, segur, bertze horren ondoan bazkaltzerat sartuko. Ez uste izan, halere, deus etsaigorik bazukela; bainan sonulariak soinuari...

Zer egin? *Urteaga* bertze sala batean bazkalarazi, ahal ginituen ohore handienekin.

– Horiek hola, urteak jin urteak joan, urrundik elgarri atxikiak egon ginen *Garbizu* eta ni.

Orai zenbeit urte, *Lezon* eskaini diotelarik omenaldi handi bat, Donostiako Apezpikua ezin etorritz, ni (orduko aita Abadea) deitu ninduten Meza ta mintzaldi emaiterat.

Hor zen *Garbizu*, herritar guzietz inguratua, lehen lerroan. Hitzaldia bururatzean, hurbildu nitzai; eta, herritarren aintzinean, zerutiar guziak lekuko, eman diot nere besarkarik kartsuena.

— Joan den azaroaren 27an Donostian hil dela jakin dutanean, haren kantu hau gogoratu zait:

“Fededunak, ez etsi, ez ilun jar..
Denak xuti, gaur elgar eskutik har,
Kristo beti guk argi, guk indar!”.

VIII

JUAN URTEAGA-RI AZKEN AGURRA

— Eguberri goizean, Donostiatik deitu gaituzte: *Juan Urteaga* hiltzen ari zela.

Harek lau bozetan apaindu “Belenen” kantu unkiagarria emanetz, Meza-nausia bururatzen ari ginen.

Belokekoen kantari-buru dena eta ni, joan gitzaio arratsaldean, azken agur baten egiterat; zortzi egun, haatik, iraun behar zuen oraino. Ohe barnetik esker-on egin dauku, bere musikari-eskuarekin; eta, luzatu gabe, joan gare itsasoari begira...

— Donibane-Lohitzunen egon den hogoi urtetan, zenbat aldiz ez da iluntzean, itsasoari begira, jarririk egon. “Zer ari zare hor, erran izan dio Don Txomin-ek, zer igurikatzen duzu?” (9).

Gertatu izan zaio, arratseko bederatzietan, itsas-ondoko harri gain batean jartzea, uhainen “zortzikoari” entzunka. Gau-erdi alderat, soinu sukarrak hartua, bazoan barnerat, soinu-ta soinu asmatzen, jotzen, idazten; eta, goizean berandu, etzaten zen, arratsaldeko hiru edo lau etan jeikitzeke.

Bainan, xo!, goizean... ez ote zuten elizan organo-joilea igurikatu, ehorzketa ala ezkont-meza batetarako?... Etxe behereko bizitegian (10). “Miss Festin” saildua egon izan deno, ez zaio halako izigarrikariarik gertatu... Gero... baliteke bai; bainan nor zitaken hobendun?... itsasoa.

— Soinuzalea zen bai, ez haatik, amets alfer egile eta loalea. Zenbat musika-lan ez du egin: berrogoian hasirik, hamabortz urtez ehun bat

(9) *Don Txomin*. Onaindia jaun apezka Markinakoa, berrogoitabortz urtez Donibanen egona eta 1985eko apirilaren 4an hila.

(10) *Miss Festin*. Ingalaterratik etorria eta hemen katolikua (1884-1974).

kantari bildu ditu astero Santa-Mariako elizan; "Coro Easo"-ko berrogoi-ta bortz hautuzko kantari moldatu ditu eta lehen sari baten irabazterat Inglaterreraingo lagundu; bainan orroitgarrienak: "Estampas" deitu soinu-ikusgarriak, Eguberriz, Aste-sainduz eta Besta-Berriz emanarazi dituenak Donostian, Bilbon bai eta Madrilen.

– Horiek hola, "Porto-Rico"-rat deitu zuen, berrogoi-ta hamabor-tzean, *Nicanor Zabaleta*-k. Lau urtez egon zen han, kantari miresgarrien moldatzaile. Ai! hangoen boz arin paregabeak!

– Handik Donostiarat itzuli zenean, Donibane-Lohitzunetik etorri zitzaizkion: otoi! organo-joile eta kantari-buru etortzeko.

"Porto-Rico"-rat itzultzea zuen bere ametsa; onartu zuen, halere, mendiz bertzaldekoen deia.

Elizako kantuez bertzalde, sustatu ta zabaldu zituen herrikoak ere: *Begiraleen* taldearentzat, baditu hirurogoi bat kantu lau bozetan apainduak; eta, xirribika edo gitarra joileentzat, zenbat soinu-lan ez du egin!

Hari esker ere, hogoi-ta bortz urte huntan biltzen dire, urte oroz, ipar Euskal-Herriko kantari-taldeak; eta, emaiten dituzten kantu gehienak, harek eginak edo harek bozetan emanak.

* * *

– Maiz daudezke Zerutiarrak, Beloke-gainetik ta euskal-lur guzitik, igaiten diren otoi-tz-kantueri entzunka.

Zer goiko-poz berezia emaiten dioketen *Urteaga*-ri, heltzen zaizkio-nean berak egin kantu hoik.

Holakotan, ari zaizkiokete zerukoak oro agurka... "Heien agurrare-kin, onar, *Urteaga*, eukal-lurrekoen esker-onak".

BOTANIKA LEXIKOA EIBARREN ETA TORIBIO ETXEBARRIAREN *LEXICON* LANARI GEHIGARRIAK

Donostia, 1990-II-30

Juan San Martin

I. BOTANIKA LEXIKOA

Argi dagoena da era honetako zenbait gaitan hitzei lekukotasun zehatza eman beharrean gaudela. Azkueren hiztegia begiratzan maizegi irakur ditzakegu euskarazko hitzaren ordainez, gazteleraz, “cierto pájaro” edo “especie de pez” eta halakoak. Ez hainbeste botanika hitzetan, lehendik Lakoizketak eta T. Aranzadik egin zuten lanei esker. Hala ere, hor datoz sasi-medikuentzat hain ezaguna den *zorna-belarra* eta txorien ihizan ibiltzen direnek udaberrian hain maite duten *txori-keriza*, batean: “**pasmo-bedar**, cierta hierba medicinal parecida a la malva”, eta bestean: “**txori-keriza**, variedad de cereza muy pequeña y dulce”. Toribio Etxebarriaren *Lexicón* (1) lanean ere nabari dira halakoak.

Erderazko ordaina jartzea ez da gaizki; baina zientzia katalogoetako kodeak jartzea ere beharrezkoa da hitzak edonon balioa izateko. Zehaztasun horiek egiten bait dute hitza erabilgarriago. Eta, guk, oraindik ez ditugu osatu tokian tokizko hitzak eta horren arabera zientziakoan kokatu; ondorioz, guzien ikuspegitik batasunerako testu hornitzez arautzearen eskaintzaz.

Egia esan, halako lanak, inguru jakin batean luzaz eta bare jokatu egitekoak dira, bere egoera naturalean ikusiz eta gauzatuz, izenak ezagutzen dituztenen laguntzaz eta botanika esku-liburua gidari delarik.

Burdin langintzako hitz teknikoen bilketa hura (2) oso erreza izan nuen, ogibidezko lanean berez eskuratu nituenez; baina perretxiku eta

(1) TORIBIO ETXEBARRIA, “Lexicón del euskera dialectal de Eibar”, *Euskera*, X-XI, 1965-66, 1-658 orr.

(2) JUAN SAN MARTIN, “Eibar'en erabiltzen diran burdin langintzako itz teknikoak”, *Euskera*, 1958, III, 141-158 orr. Eta “Eibar'en teknika gaietan egin dan eboluzioari buruz”,

txori izenak (3) zehatz-mehatz biltzeak epe eta neke gehiago eskatu zizkidaten.

Lan horiekin bateratsu hasi nuen landareena ere, baina gai honetan jakitunik guti aurkitu nuen Eibarren. Edonorentzat, norbere sorterrria bait da halako lanak ziurtasunik handienez egin ahal izateko tokia, eta hitz bilketarako lanok neure herrira mugatuak burutu nituen.

Oraingo bilketa honek beste lan bat ere sortu dit, laster Mitxelena zenaren omenez, J. Urkixo Mintegiak eskainiko duen liburuan agertzeko dena: "Botanika lexikoa Eibarko etxe izenetan", era berean gure herriko zenbait deituraren etimologiaz argigarri izango dena.

Nere lanerako, zuhaitz eta landareen aurrez-aurrezko galdeaz gainera G. López de Guereñu euskaltzain ohorezkoaren *Botánica popular alavesa* (1975) liburuaz bestalde Barcelonako Omega argitaletxearen bi esku-liburu erabili ditut oinarritzat, euskarazkoari gaztelerazko eta zientziatiko izenak erantsiz eman ahal izateko: M. Blamey eta R. Fitter-en *Pequeño manual de las plantas silvestres de Europa* eta G. Krüssmann-en *Guía de campo de los árboles de Europa* bereziki.

Azpinarra dezadan hemen agertzen ditudan landare hitzak oso arruntak direla edonongo euskaldunarentzat, baina gaurko honen egitekoa zerrenda hitzez-hitz euskarazkoa, gaztelerazkoa eta zientzia kodea jartzea da.

Zuhaitz motak eta horien fruitu izenak, bete beharrezko beste lan bat dugu. José Uria adiskideak *Sagardoa* liburuan zerrenda polita eman zigun sagar motei buruzkoan, baina beste horren beste egin beharra dugu gainerakoetan ere.

Eibarren ezagutzen ditugun sagar motetatik gogoratzen ditudanak: San Juan sagarra, urdin sagarra, boskantoia, urtebetia, erreineta edo errege sagarra (guretzat geroztik sartua da Erretzil sagarra), asiloka, geza miña, geza gorri, libra sagarra, txaraka edo txaraka sagarra, sagar-makatza, kuku sagarra, eta abar.

Eta horien saboreaz zer esan? Badira, gazia, geza, gazi-geza eta mingotsaz gainera beste zenbait izen.

Keriza (gereza) motak gutiago dira, baina horietan ere, gindaz aparte, badira txori keixa, keixa baltza, anpolarixa, keizbera, eta abar. Okaranak

1959, IV, 127-138. Geroago, hitz soilak gehigarri besterik ez duen honako nomenklatura honetan: "Léxico técnico empleado en la industria metalúrgica Eibarresa", *III Semana de Antropología Vasca*, Bilbao, 1976, Tomo II, 375-381 orr.

(3) JUAN SAN MARTIN, "Perritxiku izenak Eibarren", *Euskera*, 1975, XX, 317-324 orr. eta "Txori izenak Eibarren", *Euskera*, 1979, XXIV, 217-277 orr.

ordea, klaudiokarana, okaran gorria, okaran zuria, okaran tximillua, okaran baltza,... Gaztainan ere bai, txapardia, atalaua eta beste.

Hemen orain aurkezten ditudanak, zuhaitz, landare eta zenbait belarren izenak dira, ehun eta hogeitazazpi izen, euskaraz, gazteleraz eta ondotik zientzia gaietarako kodetzat erabiltzen den latinezkoa.

Lekukotasun horiez gainera, Eibarko toponimian, edo etxe izenetan izen horietako batzuk noiztik agertzen diren ere ipintzen dut, agiri zaharren arabera. Zerrenda osoa irakurtzea alferrikakoa ez ezik aspergarri iduritzen zaidanez, hara hemen pare bat lekukotasun, adibidetzat: **ametza**, quejigo, *Quercus pyrenaica* (Amezabalegi, etxea, 1498; Ametzaga, leku-izena, 1857); **ira**, **iria**, helecho, helecho común, *Pteridium aquilinum* (Iraegi, leku-izena, 1339 eta etxea 1493; Irrargarri, etxea, 1600); **pagu**, **pagu**, haya, *Fragus Sylvatica*. (Pagamendi eta Pagobietta, leku-ikenak, 1493; Pagaegi, etxea, 1498; Pagoaga, etxea, 1595); **untz**, **untza**, hiedra, *Hedera helix* (Unzueta, torretxea, 1193; Untzeta, etxea, 1609). Hitzen historiarako hain beharrezkoak izanik, zoritxarrez, guti baizik ez dira horrela lekukotzea lortu ahal izan ditudanak.

Eta landareen morfologiaz zer esan? Hori da oraindik bete beharrezko lana.

Betor bilketa osatze lana aurrez eta ez ondoren; bilketaren osakuntza izan bedi nomenklaturen hornigarri eta ez alderantziz.

Honen bestez bukatzen dut botanika lexikoaren aurkezpen hau.

agarratza: uva de espina, *Ribes uva-crispa*. *Rubus grosularia* L.

agin: tejo, *Taxus baccata*. (Aginaga, auzoa, 1597; Agindi, leku-izena, 1498).

aixen, **aixena**: enredadera, corregüela, *Calystegi sepium* eta *Colvolvulus arvensis*.

alberretxikua: albérchigo, *Prunus armeniaca*.

albi, **albixa**: heno, *Holcus lanatus*.

albizuri: heno blanco, *Holcus mollis*. (Albizuri, etxea eta deitura, 1498).

alfalfa, **alfalfia**: alfalfa, *Medicago sativa*.

allorbi, **allorbia**: alholva, *Trigonella foenum graecum*.

altz, **altza**: aliso, *Alnus glutinosum* (L.) Gaertn. (Alzu, etxea eta deitura, XVI. mendean; Altzaga, leku-izena, 1793).

ametza, **ametza**: quejigo, *Quercus pyrenaica*. (Amezabalegi, etxea, 1498; Ametzaga, leku-izena, 1857).

anisa, anis-bedarra: anis, *Foeniculum vulgare*.

apio-bedarra: apio, *Apium graveolens*.

arabota, arabotia, ipurua: enebro, *Juniperus communis*.

aran, arana: endrino, arañón (fruto de **elorri baltza**; véase **elorri baltza**), *Prunus espinosa* L. (Hortik ote dator Arando?, 1564.ean aipatua; Arane, etxea, baina aranean dagoelako izan daiteke; Aranbalza, leku-izena, 1498an *egurtza* agirietan aipatzen da).

arantza: zarza, zarzamora, *Robus* sp. Bere frutuari **masusta** eta **masustra**.

arbi, arbixa: nabo, *Brassica napus*.

ardantza: vid, viñedo, *Vitis vinifera*. (Ardanza, etxeak, 1540).

aretx, aritz: roble, *Quercus robur*. (Arestxuloeta, etxea, 1498; Arizmendi, etxea, 1498; Arexita, 1514; Aristibalza, leku-izena, 1498; eta Asola?, 1409).

aretx-tantai, aritz-tantai: roble bravio, roble sin desmochar, *Quercus robur*.

arkazia: acacia, *Robina pseudoacacia*.

arta, arte: encina, *Quercus ilex*. (Artaetxebarria, deitura, 1632; Artegieta, etxea, 1857).

arta, artua: maíz, *Zea mays*. (Oroi aintzinagoko **artua**, gaztelerazko “mijo” zela, *Panicum miliaceum* eta Ameriketatik ekarri zen *Zea mays*-ek hartu zuela haren izena).

astalarrosa: rosa silvestre, *Rosa canina*.

astaperrejilla: perejil silvestre, *Petroselinum hortense*.

asun, asuna: ortiga, *Urtica dioica*.

azeri buztana, axeri buztana: cola de caballo, *Equisetum arvensis*.

aza, azia: berza, *Brassica oleracea*.

azalga, azalgia: acelga, *Beta vulgaris*.

azkar: arce, *Acer campestre*.

azpi: acerolillo, *Pyrus terminalis*. (Azpiri, deitura eta etxea, 1516).

aztigar: arce, *Acer campestre* L.

baba, babia: alubia, judía, *Phasolus vulgaris*.

baba-baltz: haba, *Vicia faba*.

babalora: amapola, *Papaver Rhoeas* L.

basakrabeliña: clavel silvestre, *Dianthus monspessulanus*.

batan, batana: menta, *Mentha rotundifolia* L. (Ohepetan ipinita arkakusuen kontra erabiltzen da).

berakatz: ajo, *Allium sativum*.

berbenia: verbena, *Berbenia officinalis*.

berrua: berro, *Nasturtium officinale*.

bizixo bedarra: heléboro verde, *Helleborus viridis*.

borraja: borraja, *Borago officinalis*.

elorri baltza: endrino (bere frutua **arana** da), *Prunus spinosa*.

elorri-zuri, elorri zurixa: espino albar, *Cralaegus monogyna*. (Bere frutuari **soldadu-makatz**a).

ereñotza: laurel, *Laurus nobilis*.

erromerua: romero, *Rosmarinus officinalis*.

erremolatxa: remolacha, *Beta vulgaris*.

esne-bedar: lechetrezna, *Euphorbia helioscopia*.

eukalitu, eukalitusa: eucalipto, *Eucalyptus globulus*.

euzki-lora: carlina angélica, *Carlina acaulis*.

ezkurra: bellota; **ezkur arbola** ere esaten zaio, ematen duen frutuaren adierazgarri, nahiz eta frutua **arixala** bezala ere ezagutu den **aritz**-etikakoa denez.

ezpata bedar: iris, lirio común, *Iris germanica*.

frixkua (?): *Prunus armeniaca*? (Alberretxikua antzerakoa, baina zurigorrian eta hura baino urtsuagoa).

garagarra: cebada, *Hordeum vulgare*.

gari, garixa: trigo, *Trificum aestivum*.

garo, garua: helecho, *Pteridium aquilinum*. (Baserritarren artean bakarrik erabiltzen da, kaletarrentzat **ira** bai da).

gaztaiña: castaño, castaña, *Castanae sativa*.

gisats: retama, *Sarothamnus scoparius*. (Gisasola, etxea, 1498; Gisastu, etxea, 1759).

gorosti: acebo, *Ilex aquifolium*. (Gorostieta, etxeak, 1567, orain Gorosta direnak; Gorostiaga, etxea, XVI. m.).

idar: guisante, *Pisum sativum*.

indi gaztaiña, enano gaztaiña: castaño de Indias, *Aesculus hipporastanum*.

intxaurrea: nogal *Juglans regia*. (**Intxaurrea** eta **intxaurrea baltza** bereizten dira. Eskopeta kaxak egiteko **baltza** gehiago estimatzen da).

iñar, iñarra: brezo, *Erica Calluna vulgaris*, *Erica cinerea*, L., *Erica scoparia* L. (**kiñarra** bezala ere ezagutzen da; Iñarra, deitura 1498).

ipurua, ipurua: enebro, *Juniperus communis*. (Ipurua, etxea, 1857).

ira, iria: helecho, helecho común, *Pteridium aquilinum*. (Iraegi, lekuizena, 1339 eta etxea 1493; Irragorri, etxea, 1600).

isats: retama, *Cytus scoparius* Link. (Isasi, etxea eta deitura, 1557; Itsaso edo Itxaso, 1857).

kañabera: caña, *Arundo donax*.

kardubera: cerraia, *Sonchus oleraceus*.

karraskilla: aladierno, *Rhamnus alaternus*.

keixa: cerezo, *Prunus avium*.

kiñar, kiñarra, iñar: brezo, *Erica Calluna vulgaris*, *Erica cinerea*, L. (**Iñar** eta **iñarra** bezala ere ezagutzen da. Iñarra, etxea eta deitura, 1540; Iñarre, etxea, 1857).

kipula: cebolla, *Allium cepa*.

koniflora: coliflor, *Brassica oleracea botrytis*.

krabeliña: clavel, *Dianthus caryophyllus*.

kukufrika: digital, *Digitalis purpurea*.

kurutzexia, (sara(h)ats: adarrei esaten zaie, Erramu egunez soroetarako eta San Joan bisperan ateburuetarako kurutzak egiteko erabiltzen delako).

legar: galio, *Galium mollugo*. (Legarre, etxea, 1857).

leka: judía verde, vaina, *Phaseolus vulgaris*. (Lekamendi, etxea, 1857).

letxuga, letxugia: lechuga, *Lactuca sativa*.

liñu, liñua: lino, *Linum usitatissimum*.

lirixo: azucena blanca, *Lilium candidum*.

lixarra: fresno, *Fraxinus excelsior*. (**Lejarr**, Akondiako kantan aipatzen da, 1399).

- maats, maasti:** vid, *Vitis vinifera*. (Matxaria, etxeak, 1601).
- madari:** pera, *Pyrus communis*. (Madalzaga, leku-izena, 1339; orain Malzaga dena).
- maillubi, maillubixa:** fresa, *Fragaria vesca*.
- makal:** álamo negro, *Populus nigra*. (Makalarro, etxea, 1857).
- makats, makatz:** peruétano, pera silvestre, *Pyrus sylvatica*. (Makazaga, leku-izena, 1498).
- malba, malbia:** malva, *Malva sylvestris*.
- manzanilla, manzaliña:** manzanilla, *Chamaemelum nobile*.
- masusta, masustra:** mora, zarzamora, *Robus sp.*
- matxingarratza:** acedera, *Rumex acetosa*.
- melokotoia, melakatoia:** melocotón, *Prunus persica*.
- menta, menta-bedarra:** hierbabuena, *Mentha silvestris* L., *Mentha piperita*.
- miura, miuria:** muérdago, *Viscum album*.
- mispilla, mixpilla:** nispero, *Mespilus germanica*.
- odolgi, odolgixa (goroldi):** musgo, *Muscus*.
- okaran:** ciruelo, *Prunus domestica*.
- olua:** avena, *Avena sativa*.
- oreganua:** orégano, *Origanum vulgare*.
- ota, ote:** argoma, tojo, *Ulex europaeus*. (Otaola, etxea, 1584).
- pagatxa:** trébol encarnado, *Trifolium incarnatum*.
- pago, pagu:** haya, *Fagus sylvatica*. (Pagamendi eta Pagobieta, leku-izenak, 1493; Pagaegi, etxea, 1498; Pagoaga, etxea, 1595).
- pago-lixar:** haya bravía, sin desmochar, *Fagus sylvatica*.
- pasmu-bedar:** murajes, *Anagallis arvensis*.
- patata, patatia:** patata, *Solanum tuberosum*.
- perrejil, perrejilla:** perejil, *Petroselinum hortense*.
- pikua:** higuera, *Ficus carica*.
- pipar:** pimiento, *Capsicum sp.*
- pitxilora:** vellorita, margarita menor, *Bellis perennis*, *Bellis sylvestris*.

porru, porrua: puerro, *Allium porrum*.

sagar, sagarra: manzano, *Malus domestica*. (Sagartegieta, etxea, 1603; Sagarbieta, etxea, 1857).

sagar-makatza, sagar-makatsa: manzano silvestre, *Malus sylvestris*.

San Jose lora: florecilla de San José, vellorita, *Primula vulgaris*.

sarats: sauce, *Salix atrocinera*. (Sarasuegi, etxea, 1857).

sekula-bedarra, sekula-bedar: trébol, *Trifolium pratense*.

tilua: tilo, *Tilia platyphyllos*.

tomatia: tomate, *Solanum esculentum*.

txarri-bedar: sanícula, *Sanicula europae*.

txori-kardua, kardua: cardo, hierba cana, *Senecio vulgaris*.

txori-keixa: cerezo silvestre, *Prunus avium sylvestris*.

udalora: primula, vellorita, *Primula vulgaris*.

untz, untza: hiedra, *Hedera helix*. (Unzueta, torretxea, 1193; Untzeta, etxea, 1609).

urki, urkitz: abedul, *Betula alba*, *Betula verrucosa Ehrh.*, (Urkidi, etxeak, 1494; Urkizu, etxea, 1557; eta behar bada Urko, mendiaren izena, 1498).

urritz, urritx: avellano, *Corylus avellana*. (Urrütxain, etxea, 1857).

uztapikua: breva, higo breva, *Ficus carica*.

zan-bedar: llantén, *Plantano lanceolata*.

zumar: olmo, *Ulmus campestris*, *Ulmus procera*. (Zumaran, etxea, 1498).

zume, zumia: mimbres, *Salix viminalis*, *Salix rubens*. (Sumendiaga, etxea, 1596).

II. T. ETXEBARRIAREN LEXICON LANARI GEHIGARRIAK

Botanika lexikoaren ondotik, hara hemen gure herrian aspaldi ekin nion hitz bilketen ondorioz Toribio Etxebarriak “Lexicón del euskera dialectal de Eibar” (**Euskera**, X-XI, 1965-66, 1-659 orr.) (4) deritzan lanean

(4) Bigarren argitarapena Euskaltzaindiak, Bilbon, 1986. urtean.

jaso gabe utzi zituenen zerrenda. Honetariko batzuk, han emandako esan nahiaren gainera beste erako zentzua dutenak ere tartean sartuz.

Hemengo hitz hauetan azentua ere kontutan hartu dut, guretzat gauza bera ez denez, adibidez: **abixária**, *impulso*, eta **abíxaria**, oilloei arraultzagintzarako jartzen zaiena; **miña** eta **miñña** (bi *i* edo *i* luzearekin); **píntxia** eta **pintxía**. Baina, horrez gainera, bereizketarik gabekoetan ere, ematen diogun azentua jarri nahi izan dut, den bezala baliatzeko.

Bestalde, laurehun eta berrogeitamar hitzetik gorako zerrenda honetan, XVIII. mendean agertu zuten Ordenantza haietatik ere zenbait hautatu ditut. Orduko eibartarrek, herkideek hobeto uler zezaten, bertako hizkerara itzuli bait zuten Pedro Cano Mucientes erregeren korrejidoreak Gipuzkoan hauteskundeetarako jarri zituen Ordenantzak (P. Cano Mucientes zeritzan hau 1754.etik 1758.era bitartean izan zen Gipuzkoan korrejidore).

Ordenantza horien eskuizkribua Toribio Etxebarriak eman zion Gregorio Mujikari 1908.urtean eta honek handik bi urtetara argitaratu zuen *Monografía Histórica de la Villa de Eibar* (1910) liburuan eraskin gisa (ikus, 464-467. orr.).

Gaur egun era arruntean ezagutzen ez diren zenbait hitz agertzen zaizkigu beste zerbaiti erantsiak; zalantzarik gabe, gure hirian noizbait erabiliak izan diren oroitagiri bitxiak ditugu. Adibidez, **uzta** ez dugu erabiltzen, baina **uzta-pikua** hor dugu lehen uztarekin batean etortzen den pikua.

Gauza bera gertatzen zaigu **ortze** hitzarekin, soilik ezagutu ez, baina zerua garbi dagoenean **osgarbi** esan ohi dugu, eta gorri denean **osgorri**; horren arabera, **ostondua**, *horizonte*. **Antzi** edo **aintzi** ere ez dugu soilik erabiliko, baina bai ordea beste zerbaiti loturik lehena edo aurrekoa adiarazteko: **antzina**, **aintzitika** edo **antxitxika**, erainegun **-antzitik** edo arañegun **-antxitik** eta abar.

Beste batzutan, antzez hurbiltzen zaionak adierazten digu: **Sukarra**, adibidez, **kalentura** bezala ezagutzen da, baina bada aditzera emateko beste era bitxi bat, **ozberua**; zeren burua bero eta oinak hotz edukitzeaz laster esan ohi dugu **ozberuak** nago eta edozeinek esango: “ozberua txarra da”.

Bertako argotetan sartzen garelarik etenik gabeko hiztegi bereziarekin aurki gitezke, maiz adineko eibartarrek ez bestek ulertzeko erara. **Granujakeria** okerkeria den Eibarren, **granujia** mutiko maitagarria da, **txakurzurtzillo** mutil lotsagabea eta **jantxakurra** besteen kontura bizi den pertsona.

Egia esan, Eibarren, txakurrak zerbaitetarako behar dute izan eta **kaza-txakurrak** (ihiza-txakurrak) mota askotarikoak dira: **eper-txakur** (poin-